

Geschiedenis van Spanje
Ferdinand VI
Casa Cultural

Ferdinand VI 1746 - 1759

Verlicht despotisme

Tegen het eind van de zeventiende eeuw begon het landsbestuur van Spanje - het ancien régime - zoals dat bestond vanaf de regeringsperiode van de katholieke vorsten Isabella I en Ferdinand II in zijn voegen te kraken. Deze bestuursvorm, een absolute monarchie steunend op de drie peilers van kerk, leger en aristocratie, had Spanje zijn gouden eeuw bezorgd, maar ook opgezaaid met enorme schulden ten gevolge van de imperiale oorlogen en steeds verder verslechterende economische omstandigheden. Kritiek op deze falende vorm van bestuur kwam in de zeventiende eeuw van de kant van de *novatores*, wegbereiders van de Verlichting in Spanje. De verlichte geestelijken in Spanje, zoals Félix Torres Amat, Felipe Bertrán, José Climent en Antonio Távira Almazán onderhielden een unieke relatie met de rooms-katholieke kerk. Zij uitten kritiek op de rol die dit instituut had gespeeld gedurende de kostbare godsdienstoorlogen in de zestiende en zeventiende eeuw, maar braken niet met de kerk. Als filosofen van de Verlichting stelden zij de autoriteit en de traditionele theologie van de kerk ter discussie en wilden zij haar rol beperken tot hoeder van geloofszaken van intieme en persoonlijke aard. De Verlichtingsfilosofie bereidde in Spanje niet alleen de weg naar een voorzichtige ontvlechting van kerk en staat, maar gaf ook een aanzet tot de ontwikkeling van het verlicht despotisme, dat wil zeggen, een vorm van bestuur waarin de monarchen vertrouwen stelden in het gebruik van de rede, een open oog hadden voor wetenschappelijke vorderingen en zich dienstbaar maakten aan het belang van hun onderdanen, zonder echter maar iets van hun macht prijs te geven. De vorst waakte als een vader over zijn kinderen. Filips V, de eerste Spaanse monarch uit het huis van Bourbon, gaf blijk van deze houding door uitvaardiging van de *Nueva Planta*, de nieuwe orde, die Spanje van een samengesteld koninkrijk omsmeedde in een eenheidsstaat en aan veel onbillijke rechten van lokale aristocraten een eind maakte.

Daarmee stelde Filips V het algemeen belang centraal, zij het dat hij niet de moed kon opbrengen om de daarmee strijdige geldverslindende oorlogvoering om zijn bezittingen op te geven. Dat gebeurde pas na zijn dood toen zijn opvolger Ferdinand VI het vredesverdrag van Aken tekende in 1748 waarmee een periode van vrede werd ingeluid die ruimte gaf aan het op orde brengen van de rijksschatkist en voor economisch herstel.

Jeugd en huwelijk

Ferdinand VI was het vierde kind van Filips V uit diens huwelijk met Maria Louise van Savoye. Zijn jeugd jaren bracht hij in afzondering door met als enige gezelschap zijn oudste broer Louis die in 1724 na abdicatie van zijn vader de Spaanse troon besteeg. Hoewel Ferdinand tot prins van Asturië was uitgeroepen, wat hem tot troonopvolger bestempelde, werd dat door zijn vader genegeerd toen Louis I al na zeven maanden overleed en Filips V opnieuw koning werd en regeerde tot zijn dood in 1746. Gedurende die periode was het Ferdinands stiefmoeder, Isabella van Farnese, die hem de toegang tot de Raad van State belette, waardoor Ferdinand toen hij Filips opvolgde niet beschikte over politieke ervaring. Hij had een hypochondrisch karakter en miste de imperiale ambities van zijn vader en stiefmoeder. In 1729 huwde hij prinses Barbara van Bragança, dochter van koning Johan V van Portugal. De echtelieden deelden hun interesse voor kunst en cultuur en raakten zeer aan elkaar verknocht.

Barbara speelde klavecimbel en werd hierin onderwezen door de Italiaan Scarlatti die tal van composities aan haar opdroeg. Direct na zijn aanvaarding van het koningschap maakte Ferdinand een einde aan de verregaande invloed van de Italianen aan het Spaanse hof waarmee Isabella van Farnese zich had omringd. Isabella werd verbannen en trok zich terug in het koninklijk paleis van San Ildefonso.

Het beleid van Ensanada

Er zijn overeenkomsten tussen Ferdinand en een zijn voorgangers, de Habsburger Filips III die in 1598 de onnipotente Filips II opvolgde. Beiden erfden een Spanje dat zuchtte onder het juk van de imperiale oorlogen en zowel Filips III als Ferdinand VI leunden zwaar op hun eerste raadgevers die aankoersten op vredesonderhandelingen met andere Europese mogendheden. Niet dat zij pacifisten waren, maar vanwege hun realiteitszin, vandaar de bijnaam voor Ferdinand VI, El Prudente. Verschil tussen Filips III en Fernando VI was er wel: eerstgenoemde stelde zijn vertrouwen in de hertog van Lerma die zijn eigen belangen nastreefde en waarmee Spanje een periode van decadentie tegemoet ging, terwijl Ferdinand VI beschikte over een raadsman, Zenón de Somodevilla markies van Ensenada, minister van Oorlog, Marine en Financiën, die het landsbelang voor ogen had. Samen met de minister van buitenlandse zaken José de Carvajal bepaalde hij het beleid in de periode van 1746 tot 1754. Beide politici dienden al onder Filips V en kregen nu ruimte om hun herstel- en neutraliteitspolitiek gestalte te geven.

Zenón de Somodevilla
Markies van Ensenada
1702-1781

In een memorandum dat Ensenada schreef in 1751 werden de lijnen geschetst die het beleid van Ferdinand VI zouden bepalen. Belangrijkste doelstellingen waren het borgen van de vrede en herstel van Spanje als serieuze speler op het wereldtoneel, handhaving van de status quo in Italië, herstel van de controle over de Amerikaanse koloniën (die ernstig te leiden hadden van de illegale handel van Engelsen en Nederlanders), handhaving van de vriendschapsbanden met Portugal en pogingen om Gibraltar en Menorca terug te krijgen van de Britten. Om dit te realiseren was het in de ogen van Ensenada noodzakelijk voor Spanje om zowel in militair als financieel opzicht orde op zaken te stellen. Militair om te voorkomen dat Spanje speelbal zou worden van agressie van Engelse of Franse zijde - beide landen aasden immers allang op meer greep op de handel met de Spaanse koloniën - en financieel om de kroon regelmatige belastinginkomsten te garanderen en de lasten voor de bevolking eerlijker te verdelen.

Rond 1750 beschikte Spanje over een leger dat qua omvang eenzesde was van dat van Frankrijk. Nog slechter was het gesteld met de marine: tegenover elk Spaans schip had Engeland er bijna negen. De plannen van Ensenada voorzagen erin deze scheve verhoudingen terug te brengen tot dat van een derde tot de helft in vergelijking met de andere mogendheden. De reorganisatie van het belastingstelsel bestond uit vervanging van provinciale inkomstenbelasting en belastingen op verbruiksmiddelen door vermogensbelasting, de *Catastro*. Ensenada stelde deze plannen voor niet zozeer uit compassie met de armen, maar omdat hij inzag zag het zwaarder belasten van armen dan van rijken rampzalig was voor de ontwikkeling van een gezonde economie waarin het werken in de landbouw en industrie voor arbeiders aantrekkelijk moet zijn. Natuurlijk verwachtte hij verzet van de adel en trachtte hun weerstand weg te nemen door uitvoering van een proefneming in Guadalajara, die succesvol bleek, maar zag zich genooddaakt zeer omzichtig te opereren. Hij wilde de adel nu ook weer niet tegen zich innemen en daarmee zijn positie op het spel zetten.

José de Carvajal
1698-1754

Ondanks alle tegenstand kwam de Catastro langzaam maar zeker op gang en boekte Ensenada succes met de uitbanning van het bestaande systeem van intermediaire belastinginners waardoor veel geld door corruptie aan de schatkist onthouden werd. Hij verving dit stelsel door een vorm van directe inning door de staat. Een tweede succes was de creatie van de *Giro Real*, een bank in staatshanden die buitenlandse publieke en private transacties ondersteunde waarmee hij de gehate externe intermediairs buitenspel zette en die de schatkist geen windeieren legde. De bank verschaftte zekerheid en vergrootte haar succes door opening van

Canal de Castilla

filialen in Amsterdam, Rome en Parijs. Behalve het behartigen van financiële belangen speelden deze filialen een rol in industriële spionage en bij het aantrekken van medici, ingenieurs en wetenschappers voor het uitvoeren van projecten in Spanje.

De prestaties van Ensenada, die het land rijkdom bracht, spraken in heel Europa tot de verbeelding. Madrid bloeide en de koninklijke paleizen vormden broedplaatsen van kunst en cultuur. Eenzelfde rol voor de ontwikkeling van architectuur werd geboden door de Arsenales, maritiem-industriële etablissementen, waar ingenieurs en ambachtslieden uit binnen- en buitenland samenwerkten. Ontwerpen konden zij laten uitvoeren dankzij talloze losse

arbeiders, waaronder zigeuners die het onder Ensenada niet makkelijk hadden. De markies liet zich van zijn slechtste kant zien door pogingen te wagen een eind te maken aan dit in zijn ogen schurkachtige ras. Gedurende het bewind van Ensenada werd ook aandacht geschonken aan het verbeteren van de infrastructuur zoals de verbinding van de havenstad Santander met het binnenland van Castilië. Zeer ambitieus was het plan van Ensenada om door het graven van een stelsel van kanalen het transport over water van agrarische producten vanuit Castilië naar de zeehavens mogelijk te maken. De nog als toeristische attractie bestaande kanalen van Castilië en Aragón getuigen hiervan.

Buitenlandse politiek

Spanje had zowel in het Atlantische als het Middellandse Zeegebied grote belangen te verdedigen en begon na de vrede van Aken in 1748 een diplomatiek offensief om zijn positie in beide richtingen veilig te stellen.

Het Atlantisch gebied

In de Atlantische zone zag Spanje zich voor de taak gesteld om de spanningen te verminderen die in de afgelopen decennia gerezen waren met de aan elkaar gelieerde maritieme grootmachten Engeland en Portugal. Daarbij ging het vooral om regulering van de slavenhandel en om het vaststellen van de grenzen van de Portugese kolonie Brazilië. In 1494 hadden Spanje en Portugal het verdrag van Tordesillas gesloten waarmee de tot dan toe onontdekte wereld verdeeld werd in een Spaanse en Portugese zone. In Zuid-Amerika pakte dat voor de Spanjaarden wat ongelukkig uit, want volgens het verdrag hadden de Portugezen het recht zich te vestigen in het noordoostelijk deel van dit continent. Hier ontstond het latere Brazilië en gedurende 350 jaar zouden daar voortdurend geschillen ontstaan over handelsrechten en het schenden van grenzen. Van 1580 tot 1640 maakte Portugal onderdeel uit van de Spaanse kroon, aanleiding voor Portugese conquistadores om zich in Zuid-Amerika weinig aan te trekken van grensafspraken. Toen na zestig jaar Portugal zich losmaakte uit de Spaanse overheersing verhevigden de conflicten over de ooit vastgestelde scheidslijn van Tordesillas.

Niet alleen over de grens van Brazilië laaide de onenigheid op, maar ook ontstond er een hevige strijd over het beheer van de monding van de Rio de la Plata, de belangrijke toegangspoort tot het achterland. Met de door de Portugezen in 1678 gestichte nederzetting van Sacramento in het huidige Uruguay hadden zij een sterk bruggenhoofd in handen en dat was de Spaanse minister van buitenlandse zaken, Carvajal, een doorn in het oog.

Met het aantreden van Ferdinand VI leken de kansen voor een oplossing van de slepende conflicten groter te worden. Ferdinand was immers gehuwd met een Portugese prinses en zijn zuster Marianne Victoria met de kroonprins van Portugal, de latere koning Jozef I. Na langdurig diplomatiek overleg werd in januari 1750 te Madrid het *Tratado de Límites* gesloten waarmee Spanje de door de Portugezen geclaimde grenzen van Brazilië erkende in ruil voor Sacramento met de omringende gebieden. Portugal kreeg daardoor het gebied in handen waarin zich de zogeheten *Siete misiones jesuíticas* bevonden, nederzettingen gesticht door jezuïeten voor de lokale inwoners, de Guaraní. Wellicht opgestookt door de jezuïeten kwamen de Guaraní in 1754 opstand tegen de Portugezen en lokten de *guerras guaranícos* uit. Twee jaar later sloeg een gecombineerd Spaans-Portugees leger de opstand op bloedige wijze neer. Hoewel op wereldschaal onbetekenend, droeg deze oorlog wel bij aan de fricties die in de achttiende eeuw ontstonden tussen de jezuïeten en de vorsten van de katholieke Europese landen. Fricties die uiteindelijk zouden leiden tot uitbanning van de jezuïeten door paus Clemens XIV in 1773.

Over de slavenhandel met Amerika waren in het verdrag van Utrecht in 1714 - het einde van de Spaanse Successieoorlog - afspraken gemaakt tussen Engeland en Spanje die inhielden dat Spanje aan Engeland toestond om gedurende dertig jaar tegen vergoeding een bepaald aantal slaven van Afrika naar de Spaanse koloniën te verhandelen. Hierover waren veel conflicten gerezen die na moeizame onderhandelingen met het verdrag van Madrid in 1750 althans op papier werden bijgelegd. Engeland zag af van de in 1714 gemaakte overeenkomst, waarvoor

het door de Spaanse regering financieel gecompenseerd werd. Ook moest Spanje verdere pogingen om Gibraltar en Menorca terug te krijgen van de Britten opgeven. Deze overeenkomst hield weinig stand. Ver van het moederland bleven Engelsen slaven en contrabande verhandelen in de Spaanse koloniën, wat excessieve reacties uitlokte van lokale bestuurders die steeds vaker eigenmachtig hun problemen probeerden op te lossen.

Een aandeel in de Compañía de Guipuzcoana uit 1752

Deze drang naar verzelfstandiging, een eerste aanzet tot dekolonisatie, uitte zich scherp in de kwestie rond de *Compañía de Guipuzcoana de Carácas*, een handelsmonopolie dat in 1729 gesticht was om de handel op de Indiën te intensiveren en de smokkelactiviteiten van de Engelsen, Nederlanders en Fransen in te

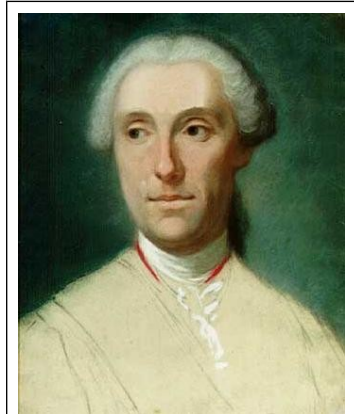
tomen. Deze door Basken geleide onderneming had succes, maar de revenuen kwamen alleen ten goede aan de inwoners van het Iberisch schiereiland en niet aan de afstammelingen van de Spaanse kolonisten, de creolen, rijke inwoners van Venezuela die zich sociaal achtergesteld voelden. Gedurende twintig jaar had dit aanleiding gegeven tot protesten en opstanden. Uiteindelijk was het Ensenada die met een briljante oplossing kwam. De onderneming bleef intact, maar de creolen werden in de gelegenheid gesteld om aandeelhouder te worden. Zo werden tegenstrevers compagnons die allebei profiteerden van de activiteiten van de Compañía de Guipuzcoana.

Het Middellandse Zeegebied

Het verdrag van Aken van 1748 kende aan Spanje het koninkrijk van Napels en het hertogdom van Parma toe. De beide broers van Ferdinand, Karel en Filips, regeerden over deze gebieden. Ferdinand VI was er veel aan gelegen de status quo in het westelijk Middellandse Zeegebied te handhaven en begon onderhandelingen met Wenen. Keizerin van het Heilige Roomse Rijk, Maria Theresia en haar man, keizer Frans, bezaten de hertogdommen van Milaan en Toscane en vormden als zodanig een potentiële bedreiging voor de Spaanse bezittingen in Italië. In 1752 tekenden de onderhandelaars het verdrag van Aranjuez, waarmee de vrede voor de volgende halve eeuw werd gewaarborgd. Architect van dit verdrag was de minister van Buitenlandse Zaken, Carvajal. Het ontstaan van de as Wenen-Madrid was zeer tegen de zin van Frankrijk en Engeland, maar hun pogingen deze verbintenis te doorbreken leden schipbreuk. Spanje voelde zich heer en meester in het westelijk Middellandse Zeegebied en dat had gevolgen voor de betrekkingen van Spanje met Noord-Europese landen die handelsovereenkomsten hadden gesloten met Afrikaanse partners. Het waren overeenkomsten die door Madrid als een vorm van zeeroverij werden beschouwd. Spanje benadrukte zijn positie door havensteden als Oran en Cartagena te versterken.

Het sluiten van een concordaat door Ferdinand VI met paus Benedictus XIV in 1753 betekende een mijlpaal in de verhouding van Spanje met het Vaticaan. Inzet van deze onderhandelingen waren het patronaatsrecht en de financiële verhouding tussen de Spaanse kroon en de kerk. Beide partijen hadden behoefte aan een overeenkomst omdat zij in de regeerperiode van Filips V voortdurend op slechte voet hadden gestaan met elkaar. De aversie van Filips V tegen Rome begon al tijdens de Spaanse Successieoorlog aan het begin van de achttiende eeuw toen paus Clemens XI de zijde koos van Filips tegenstander. Tot de dood van Filips V bleef de relatie zeer gespannen. Weliswaar was in 1737 een poging gewaagd om een concordaat te sluiten - waarbij Spanje het Vaticaan zelfs militair onder druk zette - maar deze overeenkomst was een dode letter en staat bekend als het nutteloze concordaat. De komst van de vredelievende Ferdinand VI met zijn kundige minister van Buitenlandse zaken Carvajal en van de bekwame jurist paus Benedictus XIV, bood uitzicht op het herstel van de verhoudingen.

De Spaanse kerk was in die tijd onvoorstelbaar rijk. Zij bezat ongeveer 15% van de grond in Castilië en 10% van de veestapel. In termen van productie en winst lagen deze cijfers nog hoger doordat de kwaliteit van de kerkelijke bezittingen beter was dan het gemiddelde. Daarnaast incasseerde de kerk hoge opbrengsten van het in hun bezit zijnde onroerend goed. Het concordaat van 1753 bepaalde dat nalatenschappen van overleden bisschoppen aan de kroon toevielen en de opbrengsten van vacante diocesen eveneens naar de rijksschatkist zouden vloeien. Nog belangrijker was de toekenning van het patronaatsrecht. Dat voorzag erin dat de Spaanse kroon in geval er een vacature ontstond in de kerkelijke hiërarchie een voordracht mocht doen die de facto bindend was. Daarmee konden koningsgezinde geestelijken worden benoemd waardoor de wereldlijke macht een stevige greep kreeg op de kerk. Het concordaat bepaalde ook dat in missiegebieden (lees de Amerikaanse koloniën) de Spaanse kroon belastingen mocht heffen en zeggenschap had over de grenzen van de diocesen. Om de onderhandelingen tot een succes te maken werden door de Spanjaarden grote sommen geld besteed aan het omkopen van hun onderhandelingspartners.

Filips I hertog
van Parma
1720-1765

Karel III koning
van Napels en Sicilië
1716-1788

De laatste jaren

In 1754 overleed minister Carvajal die werd opgevolgd door Richard Wall, van Ierse afkomst, die in het Spaanse leger onder Filips V had gediend en voor Ensenada diplomatieke missies uitvoerde. Vlak daarop werd de positie van Ensenada onhoudbaar. Dat was het gevolg van diens eigengereide optreden in het Caribisch gebied waar hij een ware anti-Engeland campagne ontketende. Tegenstanders van Ensenada aan het hof, de Engelse ambassadeur Benjamin Keene en Richard Wall uitten ernstige beschuldigingen aan het adres van Ensenada en de druk op Ferdinand VI om de markies te ontslaan werd groot. Ferdinand, die de relatie met Engeland niet in de waagschaal wilde stellen, zette Ensenada aan de kant en verbande hem naar Granada.

Richard Wall
1694-1777

Barbara van Bragança overleed in 1758. Haar dood bracht Ferdinand, die net als zijn vader veel hinder had van depressiviteit, in een staat van krankzinnigheid waar hij niet meer uitkwam. Ferdinand overleed het jaar daarna en werd opgevolgd door de koning van Napels, zijn halfbroer Karel III.

De korte regeerperiode van Ferdinand VI bezorgde Spanje een lange tijd van vrede en was van grote betekenis. Belangrijke vooruitgang werd geboekt in de landbouw, industrie en handel, ondersteund door de in 1746 opgerichte *Sociedad Económica de Amigos del País*. Ook op cultureel gebied heeft Ferdinand veel tot stand gebracht. Als verlicht bestuurder stichtte hij de *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando* en na zijn dood werden de aanleg van de *Jardín Botánico* en het *Observatorio Astronómico* ter hand genomen, waartoe tijdens zijn regeerperiode al plannen waren ontwikkeld. Zijn halfbroer Karel III erfde een rijk waarin een stevige basis was gelegd voor de tweede helft van de achttiende eeuw.

Willem Peeters, 8 maart 2013

*Afbeelding titelblad: Ferdinand VI in 1731
naar een schilderij van Jean Ranc*